

To Cite This Article: Bilgili, M., & Kocalar, A.O. (2023). Mekân ve materyal odaklı mekânsal bakış açısı. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)* 50, 184-200. <http://dx.doi.org/10.32003/igge.1371709>

MEKÂN VE MATERYAL ODAKLI MEKÂNSAL BAKIŞ AÇISI

Space and Material-Oriented Spatial Perspective

Münür BİLGİLİ^{ID}, Ali Osman KOCALAR^{ID}

Öz

Bu çalışmada, mekânsal bakışın ne olduğu; onu oluşturan bileşenler; teorik yaklaşım ve paradigmalara göre şekillenen mekânsal bakış açıları ele alınmıştır. Coğrafi disiplini tanımlayan en önemli unsur mekânsal bakıştır; çünkü mekânsal bakışın kavranmasıyla coğrafi çalışmalar daha sağlam bir temele oturur. Coğrafyada yaşanan ve yaşanması muhtemel bütün fiziki ve sosyal olgular mekânsal bir odakla ele alınıp incelenmektedir. Bu mekânsal odağı daha iyi analiz edebilmek için teorik çerçevelere, kavramlara ve yaklaşımlara gereksinimimiz vardır. Çalışmada, değişmez bir mekânsal bakış açısının olmadığı vurgulandıktan sonra mekânsal bakışı oluşturan bileşenler ele alınmıştır. Ayrıca materyalitenin (maddenin) mekânsal bakış açısını oluşturma sürecinde daha önceleri yeteri kadar önemsenmediği; ancak materyal olanın sanıldığından çok daha etkin bir şekilde mekânsal süreçlere müdahil olduğu vurgulanmıştır. Teorik çerçevelerle şekillenen mekânsal bakış açıları ele alındıktan sonra sonuç bölümünde materyaliteyi önceleyen; ancak materyaliteden etkilenen sosyal dünyayı gözden kaçırmayan mekânsal bakış açılarına daha fazla ihtiyaç olduğu savunulmuş ve coğrafi disiplin için bu yönde gelişen mekânsal bakış açıları önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mekân, materyalite, mekânsal bakış açısı, teori, ilişkisellik, aktörlük

Abstract

In this study, the definition of spatial perspective; its components; theoretical approaches and spatial perspectives shaped according to paradigms are examined. The most important element that defines the geographical discipline is the spatial perspective and only with the grasp of it geographical studies can have a more solid foundation. All physical and social phenomena experienced and likely to be experienced in geography are handled and analyzed with a spatial focus. In order to better analyze this spatial focus, we need theoretical frameworks, concepts and approaches. In this study, after emphasizing that there is no unchanging spatial perspective, the components of spatial perspective are discussed. In this section, it is revealed that materiality has not been paid attention enough in the process of forming the spatial perspectives; however, It is stressed that the material intervenes in spatial processes in a much more effective way than is commonly assumed. After discussing the spatial perspectives shaped by theoretical frameworks, the conclusion argues that there is a greater need for spatial perspectives that prioritize the materiality without losing sight of the social world that is affected by materiality. Finally, we suggest a materially more sensitive spatial perspective for the geographical discipline.

Keywords: Space, materiality, spatial perspective, theory, relationality, agency

* **Corresponding Author:** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi. ✉ munur.bilgili@marmara.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde Türkiye’de hâkim olan mekânsal bakış açısı fiziki coğrafya özelliklerini dikkate alan, cansız ve ruhsuz bir özellik göstermektedir. Dahası, mutlak mekân anlayışına geniş yer verilmekte ve diğer mekânsal bakış açıları çoğunlukla gözden kaçırılmaktadır. Pozitivizm kaynaklı mutlak mekân, bakış açılarından sadece biridir ve bu mekân anlayışı tek seçenek değildir. Üstelik günümüz sosyal bilimler anlayışı ve özelde coğrafi disiplinde hem pozitivizm hem de mutlak mekân anlayışı eleştiri yağmuruna tutulmaktadır. Aslında mutlak mekân anlayışı CBS ve diğer ölçülebilir olguların ele alınmasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Kitchin, 2020) ve bu alanlardaki kullanımı eleştiri noktası değildir; ancak mekândaki ilişkisellik, değişim ve dönüşümü açıklamada yetersiz ve yüzeyseldir. İlişkisel bir bakış açısıyla mekânı anlamak için mutlak mekân anlayışının yerini diğer teorik çerçevelere bırakması gerekmektedir.

Coğrafi düşüncede pozitivist mutlak mekânın yanı sıra liberal, Marksist, postmodern, postyapısalsal, post-hümanist, postkolonyal, dekolonyal, ekolojik, feminist, materyalist ve daha birçok mekânsal bakış açısını besleyen yaklaşım ve teori bulunmaktadır. Hatta bu teorik çerçevelerin kombinasyonu ile daha da zengin mekânsal bakış açıları ortaya çıkabilmektedir. Kısaca mekânsal bakış, mutlak mekândan çok daha fazlasıdır. Aynı zamanda coğrafyacı¹ da olan ünlü felsefeci Kant, nedensellik ve rasyonalite konularındaki aydınlatıcı fikirleriyle felsefeci David Hume sayesinde *dogmatik uykusundan* uyandığını belirtmektedir (Anderson, 2020). Türkiye’deki mutlak mekân temelli bakış açısını *mekânsal dogmatik uykumuz* olarak adlandırabiliriz. Kant gibi bizler de mekânsal bakış açımızı genişletip zenginleştirerek derin dogmatik uykumuzdan bir an önce uyanabiliriz. Metaforları bir kenara bırakacak olursak; mevcut çalışmanın konusu olan mekânsal bakış oldukça dinamik ve çeşitli özellikler göstermektedir. Bu dinamik ve çeşitli mekânsal bakış açılarını anlayıp pratik etmek için farklı teorik çerçevelere ihtiyacımız vardır. Çalışmalarımıza yön veren mekânsal teorik çerçeveleri düşünce sistemimizde sentezleyerek bir sonuca ulaşabiliriz.

Bilim dalları yaşanan olay ve olguları belirli bir bakış açısından ele aldığını belirtirken kendi disiplinler bakış açılarına vurgu yapmaktadır. Örneğin, *tarihi açıdan bakmak*, *sosyolojik açıdan ele almak*, *mekânsal bakış açısından değerlendirmek* şeklindeki söz öbekleri hemen her bilim dalında gözlemlenmektedir. Disiplinler günümüzde daha çok kendilerini katı tanımlamalardan ziyade bakış açılarıyla tanımlamayı tercih etmektedir. Farklılığın tanımdan daha çok bakış açısında yattığı düşünülmektedir. Zira çoğu olgu açıklanırken ilgili disiplinin tanımına değil bakış açısına gönderme yapılmaktadır. Bu nedenle, disiplinlerin bakış açılarının çalışmalarına farklılık katan önemli bir nitelik olduğu kabul edilmektedir.

Coğrafya ile ilgili birçok makalede mekân, mekânsal bakış veya mekânsal beceri ele alınmaktadır. Literatürün bu konuda giderek zenginleştiği de gözlemlenmektedir. Olgular ve konular mekânsal açıdan ele alınıp teorik ve ampirik bir şekilde incelenmektedir (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2007; Toprak, 2012; Bilgili, 2016, 2021; Ünlü ve Yıldırım, 2017; Öksüz ve Deniz, 2019; Şanlı, 2019, 2021; Ar, 2020; Özgen ve Sarı, 2021; Özgür ve Yakar, 2021; İncedere, 2022; Kervankıran ve Çalışırım, 2022; Yurdadön, 2022; Serinci ve Özdemir, 2022; Arı, 2023; Kaçar ve Kervankıran, 2023; Okur, 2023). Elbette her disiplin gibi bizler de kendi disiplinler bakış açımızın yani mekânsal bakış açısının önemli olduğunu ve dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz. Bu çalışmamızın amacı, mekânsal bakış açısına farklı teorik açılardan yaklaşarak onu anlamak, yorumlamak ve açıklamaktır. Bunu yaparken; Mekânsal açıdan nasıl bakılır? Mekânsal bakış açısı ile teorik çerçeveler arasındaki ilişkisellik nedir? Mekânsal bakış açısının bileşenleri nelerdir? Diğer bakış açılarıyla arasında ne tür fark/farklar bulunmaktadır? şeklindeki sorulara yanıtlar aranacaktır. Makalenin hedef kitlesi coğrafyacılar olmakla birlikte özelde mekânsal düşünceye yeni aşına olan coğrafya öğrencileri ve akademisyen adaylarıdır. Ayrıca disiplinler arası yaklaşıma ilgi duyan ve coğrafyadaki mekânsal bakış açısını önemseyen bütün sosyal bilimcileri bu hedef kitlenin içinde görüyoruz. Özellikle öğrenciler dememizin önemli bir nedeni bulunmaktadır. Öğrenciler sıklıkla *neden mekân ve mekânsal bakış bu kadar fazla ele alınıyor? Coğrafya böyle bir şey mi?* şeklinde sorular sormaktadır. Bu ve benzeri soruları şöyle yanıtlayabiliriz; mekân ve mekânsal bakış coğrafyanın bizzat kendisidir. Coğrafyayı coğrafya yapan bu bakıştır. Olgular, olay ve yaşanan tecrübeleri ele alışı bu bakış üzerinden

1 Kant, yaklaşık 40 yıl boyunca Königsberg Üniversitesi’nde coğrafya dersleri vermiş ve Fiziki Coğrafya (Physische Geographie) adında bir kitap yazmıştır. Bu kitap, öğrencilerinin ders notlarını bir araya getirmesiyle oluşturulmuştur. Son yıllarda coğrafi disiplinde Kant’ın coğrafyacı kimliği yoğun bir şekilde ele alınmaktadır (Tanca, 2021).

ilerlemektedir. Coğrafyayı diğer disiplinlerden ayıran da bu özelliştir, yani mekânsal bakıştır. Yukarıda alıntıladığımız literatürde de bu durum açıkça görülmektedir. Özetle, Murat Özgür ve Mustafa Yakar'ın (2021) dediği gibi *coğrafya önemlidir*. Hatta coğrafyada bir slogan olacaksa bu sloganın *coğrafya kaderdir* yerine *coğrafya önemlidir* olmasının çok daha yerinde olacağı düşüncesindeyiz.

Belirtmemiz gereken en önemli noktalardan biri de coğrafi bakış açısı ile mekânsal bakış açısı arasındaki ilişkidir. Coğrafya literatüründe genellikle ikisi eş anlamlı olarak kullanılmaktadır; ancak ağlar, ilişkisellikler ve bağıntılara dikkat çekildiğinde *mekânsal bakış açısı* ifadesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Sosyoloji, kültürel çalışmalar, siyaset bilimi, şehir ve bölge planlama, mimarlık, ekonomi ve antropoloji gibi bilim dallarında genelde mekânsal bakış açısı ifadesi tercih edilmektedir. Bu çalışmada her iki ifadeyi de kullanacağız; ancak farklılık görülen yerler olduğunda ilgili yer ayrıca açıklanacaktır.

Çalışmada öncelikle Derrida'nın felsefi yaklaşımından faydalanılarak mekân ontolojik açıdan ele alınmıştır. Daha sonra sırasıyla mekânın bileşenleri; materyal odaklı teorik yaklaşımlar ve teoriler incelendikten sonra materyalitenin etkisiyle şekillenen mekânsal bakış açısı yorumlanmıştır. Çalışmada, mekânsal bakış açısını besleyen bütün materyalite odaklı teorik yaklaşımları ele aldığımız şekilde bir varsayımımız yoktur. Zira bu konuda literatür mevcut çalışmanın boyutlarını fazlasıyla aşacak kadar zengin ve çeşitlidir. Buna karşın, çalışmada mekânsal bakış açısına mümkün olduğu kadar farklı açılardan yaklaşarak ve literatürdeki güncel gelişmelerden faydalanarak yorumlamaya ve açıklamaya çalışacağız.

VARLIK, YOKLUK VE MEKÂN

Gündelik yaşamımızda kavramları ele alırken bunların birer özünün olduğu ya da en azından yeterince oturmuş tanımsal özelliklere sahip olduğu şeklinde düşünceye sahibizdir. Bu düşünce soyut kavramlar konu olunca daha belirgin hale gelmektedir. Buna karşın; varlık, gerçek, doğru, hakikat ve sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan birçok kavramın herkes tarafından kabul görmüş ve zaman içinde hiç değişmemiş bir tanımı yoktur. Hatta sosyal bilimlerde birçok kavram açıklanırken ilgili kavramın tartışmaya açık olduğu ve tanımı üzerinde uzlaşma olmadığı şeklinde bir giriş yapmak artık klişe olmuştur. Dolayısıyla, bütün kavramlar tartışmaya açıktır. Günlük rutinimizde doğal olarak fazlaca düşünmeden emin olarak kullandığımız kavramlar sabit ve sağlam bir temelden yoksundur.

Jacques Derrida, Batı felsefesi düşünce sisteminde en büyük yanılığın *varlığı* öncелеmek olduğunu ve varlığı temel alan bir varsayımdan yola çıkarak ilerlediğini belirtmektedir. Sürekli olarak sağlam, değişmez ve sarsılmaz bir temel aranmasına karşın aslında böyle bir temelin hiçbir zaman var olmadığını vurgulamaktadır. Gerçekliğin temelini 2500 yıldır arandığını; ancak böyle bir temel gerçekliğin aslında hiç olmadığını belirtmektedir (Derrida, 1974). Ona göre, daha gerçek olan *yokluğun varlığıdır* (la présence de l'absence). Asıl gerçeklik, yokluk ve arayıştır. Bu yokluk, nihilistik ve absürd² bir dünya anlamına gelmemektedir; aksine bizim inşa ettiğimiz ve anlam verdiğimiz sosyal bir dünya vardır. Bu dünya, birey ve toplulukların ilişkileriyle oluşturulmuş bir *yaşam dünyasıdır* (lifeworld). Descartes gibi bir odaya kapanıp tek başına düşünerek bulabileceğimiz bir gerçeklik ve temel yoktur. Gerçekliği birlikte iletişim yoluyla hep birlikte oluşturuyoruz. Descartes'ın münzevi dünyasında ürettiği çok bilinen aforizmasıyla "düşünüyorum; o halde varım" diyerek kendimizi bütünüyle sosyal ilişkiler ağından soyutlayarak gerçeğin ve anlam dünyasının sarsılmaz bir temelini bulmanın imkânı yoktur. Derrida'ya göre, Platon ve Descartes düşüncesinde daha açık bir şekilde görülen gerçekliği değişmez bir zemine oturtma şeklindeki bu bakış açısını *varlığın metafiziği* (la métaphysique de la présence) olarak adlandırmaktadır (Derrida, 1974). Derrida, bu arayışı Platon'a kadar götürmektedir. Zira Platon içinde yaşadığımız dünyanın aslında değişmez form ve fikirlerin bir yansıması olduğunu ve gerçek olmadığını öne sürmektedir. İdealar dünyası gerçek olandır ve bu gerçeklik asıl temeli oluşturmaktadır. Derrida'nın tam olarak karşı çıktığı düşünce yapısı bu şekilde bir arayışa karşı olan duran konumlanmayı içermektedir. Bu düşünce yapısından yola çıkarsak; bitmiş ve sona ermiş bir mekân ve mekânsallık yoktur.

2 Absürdizm, insanlığın evrende anlam ve rasyonel açıklama bulma çabalarının başarısız olacağını; zira böyle bir anlamın var olmadığını savunan felsefi bir yaklaşımdır.

Olma, oluş, arayış ve süreçler vardır. Görece olarak stabilleşmiş mekânlar ve açık uçlu mekânsal süreçler daha gerçek olandır.

Derrida, beyaz-siyah, somut-soyut gibi düalistik (ikili/binary) bakış açısına da mesafelidir; ancak yine de bu karşıtlıklar aracılığıyla düşündüğümüzü kabul eder; çünkü yüzyıllar boyunca böyle bir düşünce sistemi ve dil üretilip kullanılmıştır. Bu dil ve düşünce yapısı bizleri derinden etkilemiştir ve dil bazen yetersiz kalmaktadır³. Derrida ayrıca ikili yapılar aracılığı ile varlığın oluştuğunu belirtmektedir. Nitekim siyah olmadan beyazın varlığı, kadın olmadan erkeğin varlığından bahsedemeydik. Birinin varlığı için diğerrinin var olmasına gereksinim vardır. Varlık, bu ikili yapılar içinde oluşmuş ve birbirlerine eklenmiştir. Düalistik yapılara ısrarla karşı durulması ve aşılmaya çalışılmasının temel nedenleri ise; birincisi, genellikle ikili yapılardan birinin diğerrini ezerek hiyerarşi oluşturmasıdır. İkincisi, iki kutup arasındaki farklı gri tonlar ve çeşitliliği görmemizi engellemesi ve üçüncüsü ise bakış açımızı daraltmasıdır (Cloke ve Johnston, 2005). Ayrıca anti-temelci yaklaşımı benimseyen Derrida'ya göre (1974); saf, temiz ve orijinal bir varlık ya da düşünceye ulaşmanın imkânı yoktur. Her şey daha "öncesinde temiz ve orijinaldi; sonrasında ise hepsi kirlendi" şeklindeki bir düşünceye karşı çıkmaktadır. Temiz ve kirlili; orijinal ve orijinal olmayan her zaman birlikteydi. Bu nedenle, çalışma boyunca ikili yapılara sıkışmadan mekânı ve materyal odaklı mekânsal bakış açısına yaklaşılabilecektir. Zira mekân ve mekânsal bakış çok kutuplu olup bakış açılarıyla değişik formlara bürünebilmektedir.

Yukarıdaki paragraflar mevcut çalışmaya kaynaklık eden düşünce sistematığıdır ve bu düşünce sistematığıyla uyumlu mekânsal bir bakış açısı oluşturmayı amaçlıyoruz. Bu bakış açısında, hiç değişmeyen tek bir mekânsal bakış açısı yoktur. Hatta mekânın bizzat kendisinin tek bir tanımı yoktur. Kant'a göre, "mekân objektif olarak bulunmaz. İlişki ya da madde anlamına gelmez ve sübjektiftir. Mekân, insan zihninin ürünüdür, yani mekânı insan zihni var etmiştir" (Janiak, 2016; aktaran Bilgili, 2020). Mekân ve zaman olmadan yaşamımızı sürdürmenin olanaksızlığına vurgu yapan Kant, sezgisel olarak bu kavramlara sahip olduğumuzu belirtmektedir (Kahveci⁴, 2017). Yine çalışmanın dayandığı teorik yaklaşımla uyumlu olarak mekânsal bakış açımızı oluştururken bu bakış açısı mutlak bir zemine yerleştirilmemiş ya da böyle bir zemin arayışına girilmemiştir. Zira 'Derridacı' bakışla ifade edecek olursak; mutlak mekânsal bir bakış yoktur.

MEKÂNIN BİLEŞENLERİ

Mekânsal bakış açısına geçmeden önce nasıl bir mekân tanımından yola çıkarak ilerlediğimizi açmamız gerekmektedir. Merriman (2022) ve Löw'ün (2016) tanımlarını sentezleyerek mekânı, *canlı varlıkların, insan yapımı olan ya da olmayan her türlü maddenin belirli yerlerde belirli şekillerde konumlanmasıyla ortaya çıkan ilişkisellikler ağıdır* şeklinde tanımlayabiliriz. Farklı konumlanmalar farklı ilişkiselliklere ve dolayısıyla farklı mekânlara yol açacaktır. Bu nedenle, mekân süreç odaklıdır ve sona eren bir olgu değildir. Bu mekân tanımında materyal olan sadece olay ve olguların yaşandığı yeryüzü değildir. Yeryüzü üzerindeki bütün insan yapımı mal ve ürünler materyaliteye dâhildir. Coğrafya dışındaki sosyal bilimlerde genellikle insan yapımı olan mal ve maddeler arasındaki konumlanmayla ortaya çıkan ilişkiselliğe odaklanılmaktadır. İlişkiselliğe odaklanılıyor çünkü ilişkisellik ile yeni anlamlar ortaya çıkıyor. Löw'ün verdiği örnekte olduğu gibi boş bir vazo kasvetli görünebilir; ancak bir buket çiçekle çok daha parlak görünür. Bir masa, bir masa örtüsü, bir vazo ve güller tek başına da bir anlama sahip olabilir; ancak birbirlerine yakın konumlandırılıp ilişki olarak baktığımızda bambaşka bir mekân ortaya çıkar. Bir şeyi (bir nesne veya varlık) genelde izole bir şekilde tecrübe etmiyoruz; onu daha çok diğerr şeylerle kombinasyonu ve illentileriyle birlikte görüyoruz. Yani mekâna daha bütüncül bakıyoruz. Dolayısıyla, her türlü konumlanma biçimleri, sosyal ilişkiler aynı zamanda mekânsal ilişkililerdir ve bunları birbirinden ayırmanın bir yolu yoktur. Mekân, objelerle; objelerin konumlanma biçimleri ve bu konumlanmalar arasındaki ilişkiler ağıyla oluşur (Massey, 2005). Ayrıca Elden'in (2020) dediği gibi mekânsal olmayan

3 Heidegger tarafından ortaya konan ve Derrida tarafından sıklıkla kullanılan *sous rature* kavramına göre metinlerde bazı sözcüklerin üstü çizilmekte veya silinmekte; ancak yine de okunur kalmaktadır. Derrida bunu dilin yetersizliğini göstermek için kullanmaktadır. Okunur kalmasının nedeni ise elimizde kullanabileceğimiz alternatif kavramın olmadığı ve halen kullandığımızı belirtmek içindir.

4 Kutsi Kahveci (2017), çalışmasında mekân, varlık ve yokluk konusunu Henri Poincare üzerinden okumaktadır.

bir sosyal dünya ve sosyallik de bulunmamaktadır. Hatta gördüğümüz rüyaların ve kurduğumuz hayallerin bile mekânsallığı vardır.

Yukarıda açıklanan mekân tanımı ile uyumlu önemli mekân bileşenleri bulunmaktadır. Bu mekân bileşenleri daha stabil iken daha sonraki bölümde açıklanacak olan ve teorik çerçevelerle şekillenen mekansal bakış açıları çok daha değişkendir. Mekânsal bakışa kaynaklık eden mekân bileşenlerini şöyle sıralayabiliriz: (I) *materyalite*, mekânın en önemli bileşenlerindedir. Materyalite kavramı ile gördüğümüz, hissettiğimiz ve dokunduğumuz her şeyi kastediyoruz. Bitkiler, hayvanlar, eşyalar, çevre ve tüm yeryüzü materyaliteyi oluşturmaktadır. Fiziki coğrafya ve özellikleri materyalitenin içindedir. Materyalitenin bu parçası bilindiği gibi coğrafyada yoğun bir şekilde çalışılmaktadır ve coğrafya, çalışma sahası gereği materyal olan yeryüzüne diğer sosyal bilimlere göre daha fazla alan açmaktadır. Örneğin; yerleşme özellikleri, nüfus dağılışı, ekonomik aktiviteler ve benzeri faaliyetlerde fiziki faktörlerin etkileri incelenmektedir. Diğer disiplinlerin mekânsal bakış açılarında bu özellik fazla bir yer tutmaz. Fiziki özellikler materyalitenin önemli bir bileşenidir; ancak materyalite ondan fazlasıdır. Fiziki coğrafya, tek başına materyaliteyi tüketemez ve onunla sınırlandırılmaz. Zira materyalite sadece oluşan yeryüzü parçalarından ibaret değildir. İnsanın ürettiği, yıktığı, dönüştürdüğü her türlü bina, araç, eşya hatta çöp dağları materyalitenin parçalarıdır.

Mekânın diğer önemli bileşeni (II) *insan* ve onun her türlü etkinliğidir. Genellikle coğrafyada mekân denildiğinde akademik dünyadan olmayan kişilerin aklına sürekli olarak yer şekilleri, toprak ve iklim gibi özellikler gelmektedir ve ortaöğretimde aldıkları coğrafya eğitimi düşünüldüğünde bu gayet anlaşılır bir durumdur. Buna karşın mekânsal bakış daha önce de belirtildiği gibi yer şekilleriyle sınırlı değildir. İnsanın; ekonomik, sosyal, politik, kültürel, ekolojik, ve teknolojik faaliyetleri mekansal bakış açımızı şekillendiren en önemli unsurlardandır. Bir aktör olarak insan tarih boyunca mekâna hükmetmeye ve onu aşmaya çalışmıştır. Mekânın aşılacak engel olarak görülmesinin temel nedeni ise düşünce sistemimizde insan ve mekânı birbirinden bağımsız varsayarak bir hiyerarşi oluşturmak ve bu hiyerarşinin en tepesine insanı oturtmaktır. İnsanın mekânı üretip şekillendirmesi ve aktör özelliğinin daha da ön plana çıkması Sanayi Devrimi ve sonrasına rastlamaktadır. Sanayi Devrimi'ni izleyen diğer devrimlerle mekânın dönüşmesi iyice hızlanmış ve bilişim çağıyla birlikte zirveye çıkmıştır. Günümüzde *zaman-mekân sıkışması*, *küreselleşme* ve *küresel köy* gibi kavramlarının ortaya çıkması insanın fail olma özelliğinin hız kazanmasıyla açıklanmaktadır.

Önceki paragraflarda belirtilen insan ve materyaliteyi iki noktadan sentezlemeye çalışacağız. Bunlardan birincisi, insan ve materyalite arasındaki kesişim ve etkileşimleri Sheppard'ın (2008) ifadesiyle (III) ilişkisel *diyalektik* (relational dialectics) olarak tanımlayabiliriz. Diyalektik yapıda insan ve materyalite karşılıklı etkileşim halindedir ve mekân bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar daha iyi kavrayabilmek için *analiz üniteleri* olarak ayrı ayrı ele alsak da materyalite ve insan her zaman birlikte ve öyle var olmaktadır. İlişkisel diyalektikte tüm varlıklar heterojendir ve değişmez özleri yoktur. Toplum ve doğa birbirinden ayrılamaz ve diyalektik bir şekilde birbirleriyle ilgilidir. Diyalektik düşüncede mekân açık uçludur; yeni etkileşimlerle yeni mekânlar ortaya çıkmaktadır (Harvey, 1996; Gregory, 2000; Sheppard, 2008). Harvey'in belirttiği gibi (1996), diyalektik içinde çelişkileri barındırmaktadır. Diyalektik ilişkiye giren bileşenler eşit ekonomik ve politik güçlere sahip değildir. Daha çok kapitalizm ve tarihsel materyalizm açısından diyalektiği ele alan Harvey; mekânın ayrı bir bileşen olmadığını ve diyalektik ilişkiselliklerin kendi mekânlarını ürettiğini belirtmektedir. Bu nedenle, diyalektik uyum veya ahenk olarak algılanmamalı; aksine çoğu zaman çelişkiler ve dengesiz güç ilişkileri barındıran süreçler olarak görülmelidir.

İnsan ve materyalite arasındaki ikinci sentez noktamız bu bileşenlerin *aktörlük (faillik)* özellikleri oluşturmaktadır. İnsan ve diğer varlıkların aktör özelliğini (IV) *çoklu aktörlük* olarak tanımlayabiliriz. Bu noktada şu sorular akla gelebilir: İnsan dışı canlı varlıkların ve nesnelerin nasıl aktör özelliği olabilir? Hiçbir canlının insan gibi gelişmiş bir bilinç düzeyi olmadığı halde neden eşdeğere yakın bir şekilde aktör özelliği veriliyor? Cansız varlıklar bir yaşam formuna sahip olmadıkları halde nasıl bir aktör özelliğine sahip olabilir? Neden günümüz sosyal bilimlerde anlayışında çoğu yaklaşım ve paradigma insan dışı canlı ve cansız varlıkların aktör özelliğini bu kadar dikkate alıyor? Bu ve benzeri sorulara Andrew Pickering (2013) oldukça orijinal bir yaklaşımla cevap vermektedir. Ona göre, *sorun bakış açımızdır*. Aktörlük anlayışımızı, dünyaya yeni bir açıdan bakmamızı sağlayacak şekilde değiştirmemiz gerekmektedir. Aktörlük; irade, niyet, öngörü, planlama ve temsil açısından düşünülmemelidir; çünkü bu özellikler daha çok insana özgüdür ve aktörlüğü insanla sınırlandırmaya neden olmaktadır.

Ona göre, aktör ne yapıyor? Neyi performe ediyor? soruları anahtar sorulardır. Çünkü insan dışı canlı ve cansız varlıklar da bir şeyler yapmaktadır. Dağlar aşınmakta, kıta plakaları hareket ederek depremler, volkan patlamaları ve tsunamilere yol açmakta, inşa edilmiş evler zamanla yıpranıp oturulamaz hale gelmekte, hayvan toplulukları göç etmektedir. Her varlık bir şey yapmaktadır. *Aktör ne yapıyor?* sorusu otomatik olarak insanın yanı sıra diğer varlıkları kadraja sokmaktadır. Biz çevremize bir şeyler yapıyoruz ve o da karşılığında bize bir şeyler yapıyor. Eğer dünyada yaşamımızı sürdürüyorsak bu materyal olanın bir şeyler yapmasının etkisiyle olmuştur. Buzul çağı sonrası iklimler değişmeseydi; toprak ekilebilir bir özelliğe kavuşmasaydı; atmosferdeki gaz oranları yaşanabilir düzeye ulaşmasaydı dünyada yaşamamıza imkân yoktu. Bu materyal olanın bir şeyler yapmasıyla mümkün hale gelmiştir. Pickering ayrıca “bir şeyler yapma” düzleminde bütün aktörlerin eşitlendiğini belirtmektedir; çünkü yoğunluğu ve etki derecesi farklı olsa da her varlık bir şeyler yapmaktadır. Ona göre, bu bakış açısıyla Kartezyen düalistik yapı da çökmektedir. Özellikle coğrafyanın baş ağrısı olan insan-doğa düalizmini bitirmese bile sarsılacak ve insan merkezli bakış açımızı sorgulamada bize yardımcı olacaktır. Ayrıca insan, mekân ve doğanın aslında iç içe olduğunu anlamamızı pekiştirecektir. Kendi düşünce sistemiyle paralel olarak Pickering, sosyal bilimler için hümanist bir bakış açısı yerine insan dışı tüm varlıkları önemseyen materyal odaklı post-hümanist bir yaklaşım önermektedir.

MATERYAL ODAKLI YAKLAŞIMLAR VE TEORİLER

Bu bölümde yalnızca materyal odaklı yaklaşımlar ve teoriler ele alınacaktır. Daha sonraki bölümde ise bu yaklaşımların, mekân ve mekânsal bakış açısıyla ilişkileri ve nasıl kullanıldıkları incelenecektir. Mekânsal bakış açısını oluşturmada kavramlar, yaklaşımlar ve teoriler olmazsa olmazdır. Bunlar olmadan mekânı; anlayamaz, yorumlayamaz, açıklayamaz ve değerlendiremeyiz. Yalnızca *bakarız* ancak göremeyiz. Bir anlamda teoriler mekânsal bakış açılarını oluşturmamızda *lens* işlevi görmektedir. Diğer bir deyişle, mekânsal bakış açısı; farklı teorik yaklaşım ve paradigmalara göre değişiklik gösterip farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Bu nedenle, giriş bölümünde tek bir mekânsal bakış açısının olmadığı vurgulanmıştır. Materyal olana odaklanan ve materyaliteyi (maddeyi) ön plana çıkaran teori ve yaklaşımlar literatürde giderek daha fazla görünür hale gelmiştir. *Post-hümanizm*, *temsil ötesi teori*, *yeni materyalite*, *aktör-ağ teorisi* ve *Marksist teori* yoğunluğu ve ele alış biçimleri değişmekle birlikte materyaliteye geniş yer vermektedir. Diğerlerinden daha bariz şekilde farklılık gösteren Marksist teoridir ve bu farklılık ilgili bölümde açıklanacaktır. Burada altını çizmemiz gereken bir nokta bulunmaktadır. Konumuz materyalizm ve onun farklı türevleri olan akımlar değildir. Bu çalışma, materyal olanı önceleyen yaklaşım ve teorilere mekânsal bir perspektiften bakmaya çalışmaktadır. Literatürde daha başka materyal merkezli yaklaşımlar da bulunmaktadır; ancak bu çalışmada sosyal bilimlerde en etkili olan ve coğrafyada yaygın şekilde kullanılan teorilere yer vermeye çalıştık.

Aralarında çeşitli farklılıklar olmasına karşın post-hümanizm, temsil ötesi teori, yeni materyalite, aktör-ağ teorisi ve Marksist teori bazı ortak özellikleri paylaşmaktadır. Bu ortak özellikleri detaylandırmadan önce kısaca şöyle gruplandırabiliriz;

1. Materyal olanı incelemektedirler.
2. Aktör özelliğini insan ve insan dışı canlı ve cansız varlıklara dağıtmaktadırlar. (Marksist teori hariç)
3. Süreç odaklı ve açık uçludur.
4. Her türlü diyalektik, ilişkisellik ve etkileşim ön plandadır.
5. İnsan merkezliliğine ve insan özgücülüğüne karşı güçlü bir mesafelenme içermektedir.
6. Materyalite hepsinde performatiftir; materyal olan bir şeyler yapmaktadır (Marksist teori hariç)
7. Postmodern ve postyapısalcı düşüncede geniş yer bulan söylem, dil ve temsil konuları önemli bir yer tutmaz.
8. Olay ve olgulara katı bir neden-sonuç açısından yaklaşmazlar. Çoklu etkileşim, çoklu neden ve sonuç daha fazla vurgulanır.

Post-hümanizm, insan merkezli (antroposentrik) bakış açısına karşı konumlanan post-hümanizm, materyal olana odaklanmaktadır. Hayvanlar, bitkiler, çevre, insan üretimi her türlü materyal eşya ve araçlar bu yaklaşımda daha önemlidir (Wolfe, 2010). İnsan hayatı bunlarla şekillenip etkilenmektedir. Post-hümanist bakış açısından, hümanizm paradoksal bir şekilde *bencildir*; zira hümanist yaklaşımda her şey insan içindir ve önemli olan onun ihtiyaçlarıdır. Onun mutluluğu ve rahatı için birçok canlı ve cansız varlık zarar görmüştür. Hümanist perspektifle başlangıçta ağır bir *zero-sum game*⁵ (sıfır toplamlı oyun) durumu ortaya çıkmıştır. Yani insanın kazancı diğer tüm canlı ve cansız varlıkların kaybı olmuştur. Başlangıçta diyoruz çünkü daha sonrasında kolektif bir şekilde tecrübe ettiğimiz gibi hepimiz kaybetmeye başladık. Her şey insan refahı için denilerek atmosfer, iklim, toprak, yeraltı suları ve daha birçok şey mahvedildi ve mahvedilmeye devam ediliyor. Bu nedenlerle, post-hümanist yaklaşım çok daha *insancıl* ve daha *etik*dir. Daha insandır, çünkü diğerlerini dikkate aldığımızda hem insanın hem de insan dışı varlıkların durumu iyileşecektir. Daha etikdir; zira etik diğerini/diğerlerini dikkate almayı gerektirir (Wolfe, 2010). Post-hümanizm insan dışındaki tüm canlı ve cansız varlıkları dikkate almaktadır ve onları önemsemektedir. Aktör (fail) olma özelliğini insanla sınırlandırmayarak tüm bileşenlere yer açmaktadır (Nayar, 2013). Post-hümanist düşünceyle sıfır toplamlı oyundan herkesin fayda sağlayabileceği bir yaklaşıma ya da kimsenin zarar veya fayda görmediği *sıfır-toplamsız oyunu* (non-zero-sum game) dikkate alan bir perspektif benimsememiz elzemdir.

İnsanın, diğer canlı ve cansız varlıklarla kesişimselliğini ele alan teorisyen Donna Haraway (2013); hayvan, bitki ve diğer varlıkları *önemli ötekilik* (significant otherness) olarak adlandırmaktadır. Diğer canlıların yaşamlarını iyileştirme konusunda insana düşen etik sorumluluğu sorgulamaktadır. Sosyal bilimlerde bu yönde gelişmeler olup etik kavramı yalnızca insanlarla sınırlı görülmemektedir. Post hümanist perspektifle uyumlu, insanın yanı sıra hayvan, bitki ve diğer canlıları da kapsayan *ilişkisel etik* (relational ethics) anlayışı ortaya çıkmıştır (Palmer, 2010). İlişkisel etik penceresinden yorumlayacak olursak; diğer canlı ve cansız varlıklara yeterince zarar verdik/vermeye devam ediyoruz ve verilen zararların etik boyutuyla sorumluluk ve yükümlülüklerinin gereğini yerinde getirmek zorundayız.

Temsil-ötesi teori, materyaliteyi önceleyen diğer teorik yaklaşım temsil ötesi teoridir (non-representational theory/more-than representational theory). Ahmet Uysal ve Şenay Güngör (2016), teorinin adını "*temsili olmayan teori* şeklinde Türkçeye çevrilebilirdi" demektedir (vurgu eklendi). Bizce de önerdikleri ifade daha geçerlidir; çünkü "temsili olmayan" söz öbeği "temsil ötesi" söz öbeğine göre daha açıktır. Temsili olmayan teoriye göre; sosyal bilimlerde metin, imaj ve söylem şeklinde görülen temsillere fazlaca yer verilmiş; insanın yaşadığı tecrübeler ve o anki duyguları gözden kaçırılmıştır (Thrift, 2008). Yaşantı "es" geçilip yaşananın ne anlama geldiği üzerine yani temsillere geçilmiştir. Temsiller de katı teorik çerçevelerle ele alınmıştır (Simpson, 2021). Yaşam, bizim teorize edeceğimizden çok daha hızlı akmaktadır ve onu anlık yakalayıp hemen teorisine ulaşmak mümkün değildir (Dewsbury & vd, 2002; aktaran Simpson, 2021). Örneğin, birbirine âşık bir çiftin kavgalı bir şekilde ayrılması sonucu yaptıkları çıkarımlar daha çok temsildir; ancak birlikteyken üzerinde fazlaca düşünmeden yaşadıkları iyi ya da kötü anlar temsili olmayandır; zira henüz üzerine düşünülüp teorize edilmemiş ve hâlihazırda yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle, "yaşandı ve bitti" ifadesindeki *yaşantı* temsili olmayanı; *bitti* eylemi ise temsilleri ifade etmektedir. Temsili olmayan teori, yaşananları bedenimizle nasıl tecrübe ettiğimiz; duygu durumumuzda oluşan değişimler; pratikler yoluyla öznenin subjektifliğinin ortaya çıkışı; çoklu aktörlük (canlı ve cansız) gibi kavramlar üzerine temellenmiştir (Simpson, 2021). Bu yaklaşım; güç ilişkilerini görmemesi, politik alandan kaçınması, temsillerin gündelik hayatımızda bizleri nasıl etkilediğini fazla önemsememesi ve makro sorunlardan kaçınması nedeniyle eleştirilmektedir (Williams, 2020).

Yeni materyalizm (new materialism), disiplinler arası ontolojik bir perspektif olup son otuz yıldır sosyal bilimlerde geniş bir etki alanına sahiptir (Forman, 2020). Sosyal yapılandırmacı yaklaşımı problemleri gören bu perspektif, adından da anlaşılacağı üzere materyal olanı yaklaşımın merkezine almaktadır. İnsan dışı canlı ve cansız varlıkların aktör özelliğinin altını daha kalın çizmektedir (Coole ve Frost, 2010). Yeni materyalizm, düalistik yapılara ve daha keskin bir şekilde insanı merkeze alan yaklaşımlara karşıdır. İnsanı en özel ve üstün konuma koyan yaklaşımları *insan özgüçülüğü/istisnacılığı* (human exceptionalism) olarak adlandırılır. Gamble, Hanan ve Nail (2019), materyaliteyi performe eden/bir şeyler yapan olarak

5 Zero-sum game kavramı Türkçeye "sıfır toplamlı oyun" olarak çevrilmiştir. Bir oyunda, bir tarafın kaybettiği miktar diğerinin kazandığı miktara eşittir. Oyun teorisi, sosyal bilimler felsefesi ve ekonomi biliminde sıklıkla kullanılmaktadır.

görmekte ve bunu *performatif yeni materyalizm* olarak kavramsallaştırılmaktadır. Onlara göre, materyal olan pasif olan anlamına gelmemektedir. Madde, belirsizlik (indeterminancy) özelliği ile karakterize edilir ve determinist olmayan bir şekilde ele alınır. Madde tamamen ilişkiseldir ve insan etkisinin basit bir sonucu değildir (Gamble, Hanan ve Nail, 2019).

Materyal düşüncede özellikle yeni materyalizmde *vitalizm*⁶ kavramının önemli bir yeri vardır. Vitalizm, sadece insan bedeni ile sınırlı olmayan etkileme ve etki oluşturma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. İnsan olmayan varlıkların otonom yapısına vurgu yapmakta ve insan olmadan da bu varlıkların eylemde bulunabilmelerine dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra materyal olanın sosyal bir yönü bulunmaktadır (Forman, 2020). Diğer yandan, sosyal bir varlık olan insan bedeni de materyal bir varlıktır. Bu açıdan baktığımızda materyal sosyale, sosyal de materyale gömülüdür.

Aktör-ağ teorisi Bruno Latour, Michel Callon ve John Law tarafından geliştirilen aktör-ağ teorisi (actor-network theory), sosyal yapılandırmacı yaklaşımdan etkilenen ancak bu yapılandırmacılığı sosyo-materyal zemine çeken bir perspektiftir. İnsan ve insan dışı bütün varlıkların belirli ağlarla birbirine bağlanarak etkileşime girdiğini ve bu etkileşim sonucunda belirli ağların ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Thór Jóhannesson ve Bærenholdt, 2020). Bu yaklaşıma göre, “sosyal/kültürel ve materyal/insan olmayan” şeklinde bir ayrım yoktur. Ağlar, çok farklı bileşenlerden meydana gelmiştir ve aralarında ilişkisellik vardır. Ağ içinde insan olmayan diğer canlı ve cansız varlıklar *aktant* (actant) olarak adlandırılır. Eşya, ürün, hayvan, bitki ve her türlü varlık bir ağ içinde aktant olabilir (Bosco, 2015). Bu yaklaşımın öncülerinden Bruno Latour aktantların ağlar içinde *nasıl* etkili olduklarının eleştirel bir şekilde sorgulanmasını şöyle yanıtlamaktadır; eğer bir aktantı bir ağdan çıkardığınızda ya da yeni aktant bir ağa eklenildiğinde eğer anlam, ilişki ve değişim meydana geliyorsa; ilgili aktant aktiftir ve içindeki ağı önemli bir bileşenidir (Latour, 2007).

Aktörler ve ağlar bağımsız değildir; diğer ağlarla farklı formlarda ilişkisellik içindedir. Ağlar uyum anlamına gelmemekte ve daha çok mücadele alanı olarak görülmektedir. Aktör-ağ teorisi ağ içindeki aktör ve aktantların bağlantıları, ilişkileri ve ağlar içindeki rolleri ve dönüşümleri üzerine odaklanmaktadır. Bir aktör veya aktant birçok ağda aynı anda bulunabilir. Bu teoriye göre, ağlar kolektif hibritlerdir. Aktörler kendi başlarına var olamazlar; ancak belirli ağlar aracılığıyla oluşurlar. Güç, ağlardaki ilişkilerden ortaya çıkar. Ağlar içinde belirli aktörlerin gücü daha fazla olabilir; ancak bu güç ağlar arasındaki ilişkiselliğin sonucudur (Ruming, 2023). Ağlardaki unsurların mekânsal olarak birbirilerine yakın olması zorunlu değildir. Uzak mesafeler barındıran küresel aktör-ağlar da bulunmaktadır. Ağlar sadece yerel, ulusal, bölgesel gibi tek ölçek ile sınırlı değildir. Aynı ağ aynı anda birçok ölçek içinde bulunabilir. Aktör-ağ teorisi, bireyin amaç ve motivasyonunu yeterince görmemesi; insan ve insan dışı varlıkları eşitlemesi, fazlaca betimleyici (deskriptif) olması gibi nedenlerle eleştirilmektedir (Ruming, 2023).

Marksist teori, diğer dört yaklaşımda olduğu gibi materyal olanı öncelemektedir; ancak bu teorinin materyaliteyi ele alış biçimi diğerlerinden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Marksist yaklaşımda materyalite, ekonomik ve politik süreçler üzerinden okunmaktadır. Önemli olan tarihsel ve diyalektik materyalizmdir (Peet, 1998). Materyalite daha çok üretim araçları, doğa ve doğanın alınıp satılabilir bir metaya dönüştürülmesi üzerine odaklanmakta ve materyal olanın sosyal sınıflar içinde nasıl dağıldığı ile ilgilenmektedir. Materyalitenin dengesiz dağılması sonucu kapitalist politik-ekonomik sistemlerde gelir adaletsizlikleri ve sınıfsal farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu sınıfsal farklılıklar ideoloji ile desteklenerek devamlılığı sağlanmıştır. Diyalektik bir şekilde etkileşime giren proletarya ve burjuva sınıfları ortaya çıkmıştır. Kapitalizm içinde diyalektik büyük oranda burjuva lehine işlemektedir. Marksist yaklaşıma göre, birey ve toplulukların; toprağa, mala, ürünlere, üretim araçlarına ve zenginliğe sahip olma arzusu ve bu yöndeki mücadeleleri tarihe yön vermektedir. Bu yaklaşım *tarihsel materyalizm* olarak kavramsallaştırılmıştır. Henri Lefebvre (1974 [1991]) ve David Harvey (2004) gibi etkili teorisyenler yaklaşımlarını Marksist materyalist temele dayandırmaktadır. Marksist perspektif, diğer perspektifler gibi materyalitenin ve insan dışı diğer canlıların aktör olma özelliği ile ilgilenmez. Ayrıca materyal olan ile insan arasında oluşan sosyal, kültürel ve duygusal bağlar da ana odak noktası değildir. Bunlar kapitalist politik-ekonomik sistemin yan etkileri olarak görülür. Odak merkezi, kapitalizmde materyalitenin güçlü sınıfların elinde bir ezme aracına dönüştürülmesi ve onun eleştirisidir. Marksist teori, materyal olanı

6 Bu kavramın Biyoloji bilimindeki kullanışı gözden düşmüştür. Sosyal bilimlerde ise daha farklı bir şekilde kullanılmaktadır.

sadece politik-ekonomi üzerinden görmesi; yapısalcılığın dominant olması; ekonomi dışındaki kültür, kimlik ve sosyal alana yeteri kadar ağırlık vermemesi; bireyi, yapıların etkisiyle şekillenen varlık olarak görmesi nedeniyle eleştirilmektedir.

MATERYAL ODAKLI MEKÂNSAL BAKIŞ AÇISI

Coğrafyada materyal temelli mekânsal olay, olgu ve örüntüler incelenirken teorik yaklaşımlarda bahsedilen özelliklerin göz önünde bulundurulması yerinde olacaktır. Ayrıca çalışılan konuya bağlı olarak bu teorik çerçeveler belirli kombinasyonlara sokulup daha verimli bir teorik altyapı oluşturulabilir. Örneğin, yeni materyalizm ve aktör ağ teorisi rahatlıkla sentezlenerek kullanılabilir. Marksist teori görece olarak farklı olmasına karşın diğer yaklaşımlarla kaynaştırılarak daha geniş açıdan materyalite temelli mekânsal bakış oluşturulabilir. Diğer yandan; şehirsiz mekânlar, materyalite ve eşitsiz gelişme konuları Marksist teori, post-hümanizm ve yeni materyalizm ile harmanlanarak verimli mekânsal analizlere ulaşılabilir; ancak konuyla ilgili uygun teorik çerçeveler bulmak ve bu teorik çerçevelere hâkim olmak elbette elzemdir.

Beşeri Coğrafya'da, birçok akım olmasına karşın, materyaliteden beslenen iki mekânsal teorik çerçeve ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, *beşeri coğrafyadan fazlası* (bundan sonra kısaca BCF) diğeri ise *hibrit coğrafyalar*dır. Bazı bağlamlarda ikisi eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. BCF, beşeri coğrafyada *beşer* olanın aşırı vurgulandığını ve beşer olmayanın daha görünür olması gerektiğini belirtmektedir. Aktör-ağ teorisi, yeni materyalizm ve temsili olmayan teorilerden etkilenen BCF yaklaşımı, insanı teorik çerçevenin merkezinden uzaklaştırmaktadır. Aktör olma özelliğini tüm varlıklara yayarak insan-merkezciliği *by-pass* etmeye çalışmaktadır. Materyal olanın sosyal, duygusal, ekonomik ve kültürel dünyadaki etkilerine dikkat çekerek insan dışı canlı ve cansız varlıkların faal olan aktör özelliğine ulaşmaktadır (Isaacs, 2020). Materyalite, mekânın bileşenleri olarak görülmekte ve onlarsız bir mekânsal bakışa ulaşamayacağı vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen çalışmalara gelince; Myung-Ae Choi (2016), BCF yaklaşımını politik ekoloji ile karşılaştırarak aralarındaki ilişkiselliğe dikkat çekmektedir. Whatmore (2006), daha materyal odaklı bir kültürel coğrafya için BCF yaklaşımından yararlanmaktadır. Forsyth (2013) ise, arazi/saha çalışmaları ile BCF arasında ilişkisellik kurmakta; saha çalışmalarındaki insan dışı canlı ve cansız varlıkların oluşan ağlar içindeki etkilerine odaklanmaktadır.

Hibrit coğrafyaları Sarah Whatmore (2002) ayrıntılı bir şekilde ele almakta ve coğrafyadaki doğa-kültür dikotomisini bu yaklaşım ile aşmaya çalışmaktadır. Whatmore bunu yaparken Haraway'ın kullandığı *Cyborg* örneğine odaklanmaktadır. *Cyborg*, mekanik unsurlar eklenmiş; yarı insan yarı makine olan ve insan kapasitesini aşan beceri ve yeteneklere sahip kurgusal bir karakterdir (Haraway, 1991). Bu tür karakterleri bilim-kurgu filmlerinde sıklıkla görürüz. Kurgusal materyalite, kurgusal olmayı akla getirmektedir. Whatmore'un da belirttiği gibi materyalite hem bedenimizdir hem de bedenimizdedir. Bedenimizde zira; gözlük, lens, implant dişler, diş teli, protez kol ve bacaklar, baston, silikon dudak, tekerlekli sandalye, kalp pili, platin destekli kol ve bacaklar, yürüteç, atel, kulaklık, iştirme cihazı ve daha fazlasıyla materyalite bedenlerimizin en derin noktalarına nüfuz etmektedir (Whatmore, 2002 passim). Hasta kalbin atması için bile materyalite gereklidir. Bizler daha hibrit varlıklar haline gelirken, materyal ve sosyal ayırımının ne kadar temelsiz olduğu görülmektedir.

Whatmore (2006), birey ve toplumların giderek hibritleştiğini ve coğrafyada doğa-kültür düalizmini hibrit bakışla aşabileceğimizi belirtmektedir. Whatmore ayrıca 21. yüzyılda küresel ısınmadan genetik mühendisliğine insanın etkisi her alana yayılmışken *vahşi doğa* kavramından bahsedilmesini hayretle karşılamaktadır. Zira insandan etkilenmemiş böyle mekânların olmadığı altını çizmektedir. İnsan, kendi düşünce sisteminde doğayı parçalara ayırmakta; insan içeren doğa ve insan içermeyen doğa gibi anlamsız düalizmler oluşturmaktadır. Bu pencereden bakacak olursak, *el değmemiş doğa* ve *vahşi doğa* kavramları birer kurgudur. Hatta Callon ve Law (2004), *doğal mekân* (natural space) kavramını da kurgu olarak adlandırmaktadır.

Hibrit coğrafyalar gibi; materyalite, aktör-ağ teorisi ve temsili olmayan teoriden yararlanan başka çalışmalar da bulunmaktadır. Amy Barron (2021), Manchester ve çevresindeki çalışma sahasında yaşlı bireylerin yaşlılığı nasıl tecrübe ettiklerini materyalite ve temsil ötesi teoriyi kullanarak açıklamaktadır. Paniagua (2023), yeni materyaliteyi kırsal coğrafyalar üzerinden okurken; Lockwood ve Heiderscheidt (2023); materyalite, insan dışı varlıkların aktör özelliği, etik ve etkileşimleri Indianapolis yerel

çevre örgütlenmesi örneği üzerinden işlemektedir. Örneklerde görüldüğü gibi, beşeri coğrafyada BCF ve hibrit coğrafyalar ile birlikte materyal dönüş daha hızlı yaşanmaya başlamıştır.

Marksist teori, bazı açılardan eleştirilmesine ve diğer materyal yaklaşımlardan ayrışmasına karşın coğrafyada geniş bir şekilde ele alınmaya devam etmektedir. Gelir adaletsizliği, güç ilişkileri ve materyalitenin ekonomik sınıflar arası dengesiz dağılımı konularına açıklık getirmede Marksist teori vazgeçilmezdir ki; Doreen Massey (2005), David Harvey (2004) ve Neil Smith (2008) gibi etkili coğrafyacılar çalışmalarını bu teori üzerine dayandırmaktadır. Bu noktada ihtiyaç hissedilen Marksist teoriyi, yeni materyal yaklaşımlarla sentezlemek ve daha verimli bakış açıları ortaya çıkarmaktır. Nitekim Sayes (2017), Marksizm ve aktör-ağ teorisi arasındaki bazı örtüşme ve ayrışma noktalarına odaklanıp Marksist prensipler ile aktör-ağ teorisinin daha da zenginleşebileceğini göstermektedir. Diğer yandan, Marksist politik-ekoloji ile aktör-ağ teorisi arasında paralellikler kurulmaktadır (Rudy ve Gareau, 2005). Bir başka çalışmada; doğa, çevre ve sosyal teori arasındaki ilişkisellik hibritleşme ve materyalizm üzerinden okunmaktadır (White, Rudy ve Gareau, 2016).

Materyal odaklı mekânsal bakış açımızı oluşturmada yararlı olabilecek bazı özellikleri gruplandırarak kısaca şöyle sıralayabiliriz;

1. Her türlü materyal olan ya da olmayan varlıklar mekânın bileşenidir. Onlarsız mekânsal bakış açısı oluşturmanın bir yolu yoktur.
2. Materyal odaklı mekân anlayışında bütün mekânsal bileşenlerin aktör özelliği vardır. Mekânsal bakışımız insan merkezli bir aktör anlayışına dayandırılmamalıdır.
3. Materyalitede insan ve diğer canlılar arasındaki ilişkisellikler ana odak noktasıdır. Mekânsal bakışta ağlar ve zincirler arasındaki ilişkilerin nasıl bir etkileşime girdiklerine odaklanılır. Bu nedenle *ilişkisellik mekân* anlayışı en uygun yaklaşım olarak görülmektedir.
4. Materyalite merkezli mekânsal bakışta mekân, *belirimcilik* (emergentism) özelliği gösterir. Belirimcilik, bazı varlıkların diğer varlıklar aracılığıyla oluşturulduğunu ancak onlara indirgenemeyeceğini belirten görüştür (Santos, 2021). Bu nedenle, mekânsal bakışta ne gibi yeni ilişkisellikler ve olgular ortaya çıkmaktadır noktasına odaklanmalıdır.
5. Materyal merkezli mekânsal bakışta düalizmlerden kesinlikle kaçınılmalıdır. Mekânda düalizmleri aşan özellikler aranmalı ve daha çok o noktalara dikkat çekilmelidir.
6. Mekânsal süreçler tek bir nedene indirgenip oradan açıklamaktan kaçınılmalıdır. Çoğu zaman mekânsal süreçler çoklu nedensellikler ve anlamlar içerir. Örneğin, çalıştığımız sahada mekânı etkileyen bir bileşen çok uzak coğrafyalarda bulunabilir. Çalışma sahasında olmaması etkili olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira yerel küreselde, küresel yereldedir.
7. Materyalite merkezli mekânsal çalışmalarda zihnimizde hâlihazırda var olan mekânsal çerçeveyi çalışmaya gömmekten ziyade sahada deneyimleyip gördüğümüz *mekânsallıklar* (spatialities) merkeze alınmalıdır. Mekânsal bakışın tek bir temele yaslanmayan *anti-temelci* (anti-foundationalism) özellik taşıması ise elzemdir.

Çalışma boyunca verilen örneklerde görüldüğü gibi sadece insan değil; materyalite ve mekân da aktiftir. Materyalite gibi, mekân da bizi şekillendirmekte ve duygu durumumuza etki etmektedir (Okur, 2022). Örneğin, göçlerle tamamen terkedilmiş köyünüzü ziyaret ettiğinizde ve artık orada hiç kimse yaşamamasına ve tek bir kişiyle bile iletişim kurmamanıza karşın köydeki her türlü konut, yol, kalıntılar ve eski eşyalar sizde yoğun duygular ortaya çıkarıp etkiliyorsa; mekân aktiftir. Mekâna bizim anlam yüklememiz bizim de ondan etkilenmeyeceğimiz anlamına gelmemektedir. Etkileşim karşılıklıdır. Mekânı oluşturan materyalite ve diğer canlılar da aktiftir. Kısaca; materyalite, mekân ve canlılar hep birlikte var olmakta; ancak aralarındaki ilişkisellikler zaman içinde farklı form ve şekiller almaktadır.

Konuya farklı bir perspektiften bakacak olursak; günümüzde Batı düşünce sistemi materyal olanın ne kadar önemli olduğunu vurgulasa da dünyanın başka coğrafyalarında bu anlayış gündelik yaşamda pratik edilmekteydi ve halen pratik edilmektedir. Batı

dünyasının yeni yeni keşfetmeye başladığı materyalitenin gündelik yaşamdaki yeri Avustralya'da Aborjinler, Yeni Zelanda'da Maori toplulukları, Latin Amerika'da Maya kabileleri ve ABD ile Kanada yerlilerinin yaşamlarının parçasıdır. Onlar için, dağ, ırmak, toprak, tepe, göl ve ova birer canlıydı; bu varlıklar hükmedilmek için yoktu ve yaşamlarının ayrılmaz bileşeniydi. Bizler, birileriyle tanışırken *nerelisiniz?* sorusuna şehir ve ilçe gibi yerleşim isimleriyle cevap verirken; Yeni Zelanda'da Maori toplumu rahatlıkla bir dağ ya da ırmak ismiyle de yanıt vermektedir (Tuhiwai Smith, 2012). Materyal tüm canlılığıyla onların yaşamlarının merkezindedir. Onlar için zaten materyal olan canlı, aktif ve hareketlidir. Aynı minvalde, Kanada ve ABD'nin Göller Yöresi çevresinde yaşayan yerli Anişinabeler için bazı objeler canlıdır (örneğin, bazı kayalar). Objelerin insana benzer kişilik özellikleri olabilir ve dolayısıyla kişilik özelliklerinin olması onlara belirli aktörlük vasfı da yüklemektedir. Anişinabe kültüründe materyalite ve insan arasındaki bağlar çok daha kuvvetlidir (Matthews ve Roulette, 2018). Bu örnekler, en azından zihnimizde var olan ikili yapıları sorgulamamıza neden olarak materyaliteye farklı bir pencereden bakmamızı sağlayacaktır. Görüldüğü gibi, yeni materyalizm olarak ele aldığımız yaklaşımı başka mekânlarda başka topluluklar yüzyıllardır yaşamlarına gömülü bir şekilde uygulamaktadır. Bu nedenle, Batı merkezli yaklaşımların yanı sıra diğer coğrafyalardaki ontolojik ve epistemolojik yaklaşım ve pratiklerin aslında ne kadar yararlı olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bilindiği gibi teorik çalışmalarda genellikle çıkarım ve tartışmalar sonuç bölümüne gelmeden hâlihazırda çalışma boyunca yapılmaktadır. Bu nedenle, gereksiz tekrara düşmeden birkaç noktanın altını çizmek istiyoruz. Hayatımızın her yönünü etkileyen ve karşılığında bizim de etkileyip şekillendirdiğimiz materyalite uzun yıllar boyunca arka plandaydı. Son dönemde bahsedilen yaklaşımlarla birlikte materyalite tüm *canlılığı* ile sosyal bilimlerde özelde ise coğrafya disiplinde daha görünür hale gelmiştir. Mekânın; materyalite ile anlam kazanması ve onunla şekillenmesi nedeniyle coğrafyada materyal odaklı mekânsal yaklaşımlara gereksinim vardır. Bu gereksinim Türkiye'de daha fazla hissedilmektedir; çünkü söylem, anlam ve temsil odaklı doyurucu teorik ve ampirik çalışmalar olmasına karşın materyalite temelli çalışmalar oldukça eksiktir. Bu nedenle, bu çalışmada materyal odaklı mekânsal bakış açısını ele almayı tercih ettik. Ayrıca, sosyal bilimlerde son yıllarda materyalitenin önem kazanmasının yanı sıra materyalite odaklı yaklaşımlar daha kapsayıcı bir yorumlama şekli olarak görülmektedir.

Materyal odaklı yaklaşımlar sosyal bilimlerde oldukça güncel bir yaklaşım olmasına karşın bazı noktalara eleştirel bir perspektif getirmemiz gerekmektedir. Anlam, dil ve söylem konularına değinen postyapısal, postmodern, postkolonyal, feminist (temsil ve söylem odaklı olan feminizm) yaklaşımlar sona ermiş değildir ve yaygın bir biçimde kullanılmaya devam edilmektedir. Mekânın söylemlerle şekillenmesi; kimlik, kültür ve mekân ilişkiseliliği; sosyal medyayla daha da hız kazanan temsillerin sanal ve gündelik hayattaki etkileri ve benzeri konular çoğunlukla postmodern/postyapısal çerçeveden ele alınmaktadır. Kaldı ki, son yıllarda postyapısalcı düşünce kendi teorik temelleriyle uyumlu bir materyaliteye kapılarını açmaktadır. Bu nedenle, bir teorik çerçevenin daha fazla gündem olması diğer teorik çerçeveleri geçersiz kılmamaktadır. Ayrıca, hiçbir teori mükemmel olmadığı gibi eleştiriden de muaf değildir. Yalnızca, çalışılan konu ve olguları daha iyi açıklamaya uygun olan ve uygun olmayan teoriler vardır. Son söz olarak, *coğrafya ve mekânsal bakış açısı önemlidir* demek istiyoruz.

Teşekkür: Dikkatli okumaları ve fikirleriyle bu çalışmaya katkıda bulunan Dr. Miyase Okur'a teşekkür ediyoruz.

| EXTENDED ABSTRACT |

Space and Material-Oriented Spatial Perspective

Münür BİLGİLİ^{ID}, Ali Osman KOÇALAR^{ID}

INTRODUCTION

The dominant spatial perspective in Turkey today is an extremely lifeless one that mostly takes physical features into account. Moreover, the understanding of absolute space is given a large place and other spatial perspectives are often overlooked. Absolute space based on positivism is only one of the perspectives and this understanding of space is not the only option. Moreover, both positivism and absolute spatial understanding are criticized in today's social sciences and geographical discipline in particular. In fact, the absolute understanding of space is widely used in GIS and other measurable phenomena (Kitchin, 2020) and its use in these fields is not a point of criticism; however, it is insufficient and superficial in explaining relationality, change and transformation in space. In order to understand space from a relational perspective, the absolute understanding of space needs to be replaced by other theoretical frameworks.

Disciplines emphasize their own disciplinary perspectives when stating that they deal with events and phenomena from a certain point of view. For example, phrases such as historical perspective, sociological perspective, and spatial perspective are observed in almost every discipline. Disciplines today prefer to define themselves in terms of perspectives rather than rigid definitions. It is thought that the difference lies in the perspective rather than the definition. For, when explaining most phenomena, reference is made not to the definition of the relevant discipline, but to its perspective. For this reason, it is accepted that the perspectives of the disciplines are an important quality that adds difference to the studies.

Many scientific papers on geography deal with space, spatial perspective or spatial skills. It is also observed that the literature is becoming richer in this regard. Phenomena and issues are handled spatially and examined theoretically and empirically (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2007; Toprak, 2012; Bilgili, 2016, 2021; Ünlü ve Yıldırım, 2017; Öksüz ve Deniz, 2019; Şanlı, 2019, 2021; Ar, 2020; Özgen ve Sarı, 2021; Özgür ve Yakar, 2021; İncedere, 2022; Kervankıran ve Çalışırım, 2022; Yurdadön, 2022; Serinci ve Özdemir, 2022; Arı, 2023; Kaçar ve Kervankıran, 2023; Okur, 2023). Of course, like every discipline, we think that our own disciplinary perspective, that is, the spatial perspective, is important and should be taken into account. The aim of this study is to understand, interpret and explain the spatial perspective by approaching it from different theoretical perspectives.

PRESENCE, ABSENCE AND SPACE

When we deal with concepts in our daily lives, we have the idea that they have an essence, or at least that they have sufficiently well-established definitional properties. This idea becomes more evident when it comes to abstract concepts. On the other hand, concepts such as existence, reality, truth, reality and many other concepts frequently used in social sciences do not have a definition that is accepted by everyone and that has never changed over time. In fact, when explaining many concepts in the social sciences, it has become a cliché to make an introduction that the concept is open to debate and that there is no consensus on its definition. Therefore, all concepts are open to debate. The concepts that we naturally use in our daily routine without much thought and with certainty lack a fixed and solid foundation.

Jacques Derrida argues that the biggest mistake in the Western philosophical system of thought is to prioritize presence, and that it has proceeded from an assumption based on presence. He emphasizes that although a solid, unchanging and unshakable foundation is constantly sought, in fact such a foundation has never existed. He stresses that the foundation of reality has been sought for 2500 years; however, such a fundamental reality has never existed (Derrida, 1974). According to him, what is more real is the presence of absence (*la présence de l'absence*). This absence does not mean a nihilistic and absurd world; on the contrary, there is a social world that we construct and give meaning to. This world is a lifeworld constructed by the relationships of individuals and communities. Derrida calls this perspective of placing reality on an immutable ground, which is more clearly seen in the thought of Plato and Descartes, the metaphysics of presence (*la métaphysique de la présence*) (Derrida, 1974). Derrida traces this quest back to Plato, just because Plato argues that the world we live in is actually a reflection of unchanging forms and ideas and is not real. The world of ideas is what is real and this reality constitutes the real basis. The very structure of thought that Derrida opposes includes a positioning that stands against such a search.

COMPONENTS OF SPACE

Before moving on to the spatial perspective, we need to clarify what kind of a definition of space we are proceeding from. Synthesizing Merriman's (2022) and Löw's (2016) definitions, we can define space as a network of relationalities that emerge when living beings and non-living beings are positioned in certain places in certain ways. Different positionings will lead to different relationalities and therefore different spaces.

The components of space that are the source of spatial perspectives can be listed as follows: (I) materiality is one of the most important components of space. By materiality we mean everything we see, feel and touch. Plants, animals, things, the environment and the whole earth constitute materiality. The other important component of space (II) is human beings and all their activities. Humans' economic, social, political, cultural, ecological and technological activities are among the most important factors that shape our spatial perspective. As an actor, humans have tried to dominate and overcome space throughout history. The main reason why space was seen as an obstacle to be overcome was to create a hierarchy in our thought system by assuming that humans and space are independent of each other and to place humans at the top of this hierarchy.

We will try to synthesize the human and materiality mentioned in the previous paragraphs from two points. First, we can define the intersections and interactions between human and materiality as (III) relational dialectics, as Sheppard (2008) puts it. In the dialectical structure, human and materiality interact and this is how space emerges. Although we treat them separately as units of analysis in order to better comprehend them, materiality and human beings are always together and exist as such. In relational dialectics, all beings are heterogeneous and have no immutable essence. Society and nature are inseparable and dialectically interrelated. In dialectical thought, space is open-ended; new spaces emerge with new interactions (Harvey, 1996; Gregory, 2000; Sheppard, 2008).

Our second point of synthesis between human beings and materiality is the agency of these components. We can define the actor characteristic (IV) of humans and other beings as multiple agency. At this point, the following questions may come to mind: How can non-human living beings and objects have the property of agency? Why are they given the actor property in

a near-equivalent way even though no living being has a level of consciousness as advanced as humans? How can inanimate beings have the characteristic of an actor when they do not have a life form? Why do most approaches and paradigms in today's social sciences pay so much attention to the agency of non-human animate and inanimate beings? Andrew Pickering (2013) answers those ones and similar questions with a very original approach. According to him, the problem is our perspective. We need to change our understanding of agency in a way that allows us to look at the world from a new perspective. Acting should not be thought of in terms of will, intention, and representation, as these characteristics are more human and lead to limiting agency to human beings. According to him, what is the actor doing? What does it perform? These are the key questions. Because non-human animate and inanimate beings also do something like people.

MATERIAL-ORIENTED APPROACHES AND THEORIES

Concepts, approaches and theories are indispensable in forming a spatial perspective. Without these, we cannot understand, interpret, explain and evaluate space. Post-humanism, non-representational theory, new materiality, actor-network theory and Marxist theory all give a large place to materiality, albeit with varying degrees of intensity and treatment. It is Marxist theory that differs from the others more markedly, and this difference will be explained in the relevant section. Positioned against the anthropocentric perspective, post-humanism focuses on the material. Animals, plants, the environment, all kinds of material goods and tools produced by humans are more important in this approach (Wolfe, 2010). Posthumanism takes into account and cares for all living and non-living beings other than humans. It makes room for all components by not limiting the feature of being an actor (agent) to humans (Nayar, 2013). Theorist Donna Haraway (2013), who discusses human intersectionality with other living and non-living beings, calls animals, plants and other beings significant otherness. She questions the ethical responsibility of human beings to improve the lives of other living beings. There have been developments in social sciences in this direction and the concept of ethics is not limited to humans.

The other theoretical approach that prioritizes materiality is non-representational theory/more-than representational theory. According to the non-representational theory, too much emphasis has been placed on representations in the form of texts, images and discourses in the social sciences, and human experiences and emotions have been overlooked (Thrift, 2008). Non-representational theory deals with concepts such as embodiment, affect, subjectivities, and practice (Simpson, 2021). This approach has been criticized for not seeing power relations, avoiding the political sphere, downplaying how representations affect us in our daily lives, and avoiding political issues (Williams, 2020).

Actor-network theory, developed by Bruno Latour, Michel Callon and John Law, is a perspective influenced by the social constructivist approach but grounding this constructivism in the socio-material framework. It emphasizes that all human and non-human beings interact by connecting to each other through certain networks and that certain networks emerge as a result of interactions (Thór Jóhannesson & Bærenholdt, 2020). According to this approach, there is no distinction between "social/cultural and material/non-human". Networks are made up of many different components and are interrelated. Living and non-living entities in the network are called actants. Things, products, animals, plants and all kinds of entities can be actants in a network (Bosco, 2015).

Marxist theory, like the other four approaches, prioritizes the material; however, it differs significantly from the others in the way it deals with materiality. In the Marxist approach, materiality is read through economic and political processes. What is important is historical and dialectical materialism (Peet, 1998). Materiality focuses more on the means of production, nature and its transformation into a commodity that can be bought and sold, and is concerned with how the material is distributed within social classes. The Marxist perspective, like other perspectives, is not concerned with the agency of materiality and other non-human beings. Nor is its main focus on the social, cultural and emotional bonds that form between the material and the human. Marxist theory is criticized for seeing the material only in terms of political-economy; for the dominance of structuralism; for not giving enough weight to culture, identity and social spheres outside the economy; and for seeing the individual as a being shaped by structures.

MATERIAL-ORIENTED SPATIAL PERSPECTIVE

It would be appropriate to consider the above-mentioned features when examining material-based spatial events, phenomena and patterns in geography. In addition, depending on the subject being studied, these theoretical frameworks can be combined in certain ways to create a more efficient theoretical frameworks. For example, new materialism and actor network theory can be easily synthesized. Marxist theory, although relatively different, can be fused with other approaches to create a broader materiality-based spatial perspective. For example, urban spaces, materiality and unequal development can be blended with Marxist theory, post-humanism and new materialism to produce more fruitful spatial analyses. At this point, it is essential to find appropriate theoretical frameworks related to the subject of the study and to master these theoretical frameworks.

Although there are many currents in Human Geography, two spatial theoretical frameworks on materialism come to the fore. The first one is more-than human geography and the other is hybrid geographies. In some contexts, they are also used synonymously. Influenced by actor-network theory, new materialism and non-representational theories, the more-than-human geography approach removes the human from the center of the theoretical framework. It tries to bypass anthropocentrism by extending the feature of being an actor to all beings.

The place of materiality in everyday life, which the Western world has only recently begun to explore, is part of the lives of Aborigines in Australia, Maori communities in New Zealand, Mayan tribes in Latin America, and Indigenous peoples of the USA and Canada. For them, the mountain, the river, the land, the hill, the lake and the plain are living beings; they are not there to be dominated but are integral to their lives. Whereas we, when meeting someone, might respond to the question “where are you from?” with the name of a city or town, the Maori community of New Zealand can easily respond with the name of a mountain or a river (Tuhiwai Smith, 2012). The material is at the center of their lives with all its vitality. For them, the material is already alive and active. Other communities in other places have been practicing materialities embedding them in their lives for centuries. This example shows us how useful ontological and epistemological approaches and practices in other geographies are.

CONCLUSION

As is well known, in theoretical studies, inferences and discussions are usually already made throughout the study before reaching the conclusion section. Therefore, we would like to underline a few points concerning the material and its usage. Materiality, which affects every aspect of our lives and which we in turn affect and shape, has been in the background for many years. Recently, with the aforementioned approaches, materiality has become more visible with all its vitality in social sciences and geographical disciplines in particular. Since space becomes meaningful through materiality and is shaped by it, there is a need for material-oriented spatial approaches in geography. This need is felt more in Turkey, because although there are satisfying theoretical and empirical studies focused on discourse, meaning and representation, studies based on materiality are quite lacking. Although this approach is widely being employed in the social sciences, we need to bring a critical perspective to some points. Poststructural, postmodern, postcolonial, feminist (representational and discourse-oriented feminism) theories that address meaning, language and discourse are not discarded at all and continue to be used with all their vitality. The shaping of space through discourses; the relationality of identity, culture and space; the effects of representations on virtual and everyday life, which have gained more momentum with social media, and similar issues are mostly addressed from a postmodern/poststructural framework. Moreover, in recent years, poststructuralist thought has opened its doors to a materiality in compatible with its theoretical foundations. Therefore, the fact that one theoretical framework is more on the agenda does not invalidate other theoretical frameworks. Moreover, no theory is perfect, nor is it immune from criticism. There are only theories that are suitable and unsuitable to better explain the issues and phenomena under study.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Anderson, A. (2020). *Kant, Hume and the interruption of dogmatic slumber*, Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/978.019.0096748.001.0001>

- Ar, M. (2020). Mekânsal açıdan sinemada kadın temsili: suffragette (diren!) filminin feminist bir eleştirisi. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 151-172.
- Arı, Y. (2023). "Giving identity to space through (re) naming: practice of village renaming in the period of the republic of Turkey." In "Place Naming, Identities and Geography", O'Reilly G (ed), Springer.
- Barron, A. (2021). The taking place of older age. *Cultural Geographies*, 28(4), 661–674. <https://doi.org/10.1177/147.447.40211020510>
- Bilgili, M. (2016). Coğrafya öğretiminde mekân ve yer karmaşası üzerine bir araştırma. *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 2(1), 11-19.
- Bilgili, M. (2020). Coğrafyada Mekân Felsefesi Üzerine Yaklaşımlar. *International Journal of Geography and Geography Education*, 41, 88-102. <https://doi.org/10.32003/igge.674936>
- Bilgili, M. (2021). "Coğrafyada Mekân: Soyutlama, Ağlar ve Eleştirel Kozmopolitanizm", *Geoced*, 10.
- Bosco, F. (2015). *Actor-network theory, networks, and relational geographies in human geography*. In S. Aitken and G. Valentine (eds), *Approaches to Human Geography: Philosophies, Theories, People and Practices* (2nd edition, pp. 150–62). London: SAGE.
- Callon, M. & Law, J. (2004). Introduction: absence-presence, circulation, and encountering in complex space. *Environment and Planning D-Society & Space*, 22, 3-11.
- Choi, M. (2016). More-than-human geographies of nature: Toward a careful political ecology. *Journal of the Korean Geographical Society*, 51(5). 613–632.
- Cloke, P. & Johnston, R. J. (eds) (2005). *Spaces of geographical thought*. London: Sage.
- Coole, D. H. & Frost, S. (Eds.). (2010). *New materialisms: ontology, agency, and politics*. Durham, NC: Duke University Press.
- Derrida, J. (1974). *Of grammatology*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Dewsbury, J. D., Harrison, P., Rose, M. & Wylie, J. (2002). Introduction: Enacting geographies. *Geoforum*, 33, 437–440.
- Elden, S. (2020). *Space*. In "International Encyclopedia of Human Geography", Kobayashi, A. (ed), 2nd edition, Elsevier.
- Forman, P. J. (2020). *Materiality; new materialism*. In "International Encyclopedia of Human Geography", Kobayashi, A (ed), 2nd edition, Elsevier.
- Forsyth, I. (2013). The more-than-human geographies of field science. *Geography Compass*, 7(8), 527-539. <https://doi.org/10.1111/gec3.12058>
- Gamble, C.N., Hanan, J.S. & Nail, T. (2019). What is new materialism? *Angelaki*, 24(6), 111-134, <https://doi.org/10.1080/0969725X.2019.168.4704>
- Gregory, D. (2000). "Dialectic(s)", in *The Dictionary of Human Geography*. (Eds.) R. Johnston, D. Gregory, G. Pratt, M. Watts (Blackwell, Oxford) pp. 172-173.
- Haraway, D. (1991). *Simians, cyborgs and women*. The reinvention of nature. Free Association Books, London.
- Haraway, D. (2003). *The companion species manifesto: dogs, people and significant otherness*. Chicago, IL: Prickly Paradigm Press.
- Harvey, D. (1996). *Justice, nature and the geography of difference*, Basil Blackwell, Oxford.
- Harvey, D. (2004). *The new imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Isaacs, J. R. (2020). *More-than-human geographies*. In D. Richardson, N. Castree, M. F. Goodchild, A. Kobayashi, W. Liu, & R. A. Marston (Eds.). *International Encyclopedia of Geography*. <https://doi.org/10.1002/978.111.8786352.wbieg2041>
- İncedere, L. (2022). Kentsel mekânda ayrışma: mahalle ölçeğinde bir inceleme-İzmir örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, (81), 127-140. <https://doi.org/10.17211/tcd.1187112>
- Janiak, A. (2016). "Kant's views on space and time". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Kaçar, S. & Kervankıran, İ. (2023). Gündelik hayatın izini sürmek: yaşlı kadınların gündelik hayat bilgisinden turizm mekânlarına erişimlerini, mekânsal deneyimlerini ve sınırlılıklarını anlamak, *Fe Dergi*, 15 (1), 122-145. <https://doi.org/10.46655/federgi.1094492>
- Kahveci, K. (2017). Varlık-yokluk arasında: mekân üzerine bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 59, 101-108.
- Kervankıran, İ. & Çalışırım, O. (2022). Müzeler ve toplumsal hafıza ilişkisi: Süleyman Demirel Demokrasi ve Kalkınma Müzesi örneği. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 45, 114-133. <https://doi.org/10.24955/ilef.574436>
- Kitchin, R. (2020). "Space and spatiality". In "International Encyclopedia of Human Geography", Kobayashi, A. (ed), 2nd edition, Elsevier.
- Latour, B. (2007). *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press, Oxford.
- Lefebvre, H. (1991). [1974]. *The production of space*. trans. D. Nicholson Smith. Oxford: Blackwell.
- Lockwood, B. & Heiderscheidt, D. (2023). Place (making) for conservation activism: materiality, non-human agency, ethics, and interaction in Indianapolis, IN. *Area*. <https://doi.org/10.1111/area.12908>
- Löw, M. (2016). *The sociology of space*. Materiality, Social Structures and Action. New York: Palgrave Macmillan.
- Massey, D. (2005). *For space*. London: Sage.
- Merriman, P. (2022). *Space*. NY: Routledge.
- Matthews, M. & Roulette, R. (2018). "Are all stones alive?": Anthropological and Anishinaabe approaches to personhood. In: M. Astor-Aguilera, G. Harvey (eds.), *Rethinking Relations and Animism: Personhood and Materiality* (pp. 173–192). London, New York: Routledge.
- Nayar, P. K. (2013). *Posthumanism*. Cambridge: Polity.

- Okur, M. (2022). Kültürel coğrafya perspektifinden mekânın eleştirisi, *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 45, 134-147. <http://dx.doi.org/10.32003/igge.1041260>
- Okur, M. (2023). "Beden cinsiyet ve mekân", *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 22-43. DOI: 10.29228/mukatcad.26.
- Öksüz, M. & Deniz, A. (2019). Toplumsal cinsiyetin, mekânın ve zamanın tektipleştirilmesi: tecavüz içerikli karikatürler ve gerçek temsiller üzerine bir araştırma. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 17 (1), 170-192. <https://doi.org/10.33688/aucbd.559283>
- Özgen, N. & Sarı, V. İ. (2021). Kentsel mekânda kültürel kimliğin yeniden üretimi: Ankara'daki kültür merkezleri örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 19(1), 128-160. <https://doi.org/10.33688/aucbd.862332>
- Özgür, E. M. & Yakar, M. (2021). Coğrafya önemlidir!: nüfus yaşlanmasına mekânsal bir perspektiften bakmak. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 5 (2), 3-29. Doi: 10.24876/senex.2022.42.
- Palmer, C. (2010). *Animal ethics in context*. Columbia University Press, New York.
- Paniagua, A. (2023). Conceptualizing new materialism in geographical studies of the rural realm. *Land* 12 (1), 225. <https://doi.org/10.3390/land12010225>
- Peet, R. (1998). *Modern geographical thought*. Oxford: Blackwell.
- Pickering, A. (2013). *Living in the material world*. In "Materiality and Space: Organizations, Artefacts and Practices", edited by F. Devaujany and N. Mitev. London: Palgrave Macmillan.
- Rudy, A. P. & Gareau, B. J. (2005). "A symposium on actor-network theory, marxist economics and marxist political ecology". *Capitalism, Nature, Socialism*, 16 (4), 85-90.
- Ruming, K. (2023). *Actor-network theory*. In Lees, L. & Demeritt, D., (eds). *Concise Encyclopedia of Human Geography*. Elgar Encyclopedias In The Social Sciences. Edward Elgar Publishing.
- Santos, G. (2021). *Emergentism*. In: The Palgrave Encyclopedia of the Possible. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-98390-5_167-1
- Serinci, H. & Özdemir, N. (2022). Orta öğretim öğrencilerinin mekânsal düşünme becerilerinin incelenmesi, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1448-1468. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1106697>
- Sheppard, E. (2008). Geographic dialectics?. *Environment and Planning A*, 40(11), 2603-2612.
- Simpson, P. (2021). *Non-representational theory*. Oxon: Routledge.
- Smith, N. (2008). *Uneven development: nature, capital and the production of space*. 3rd ed. Athens: University of Georgia Press.
- Şanlı, C. (2019). Coğrafya öğretmen adaylarının mekânsal düşünme becerisine ilişkin görüşleri. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi (ANKAD)*, 3(3), 215-233.
- Şanlı, C. (2021). Mekânsal düşünme becerisi testinin geliştirilmesi. *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 12(43), 1-18. DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.2858>
- Tanca, M. (2021). "History of geography and history of philosophy. convergences, affinities and loans". In: The Philosophy of Geography, Tambassi, T. & Tanca, M. (eds), Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-77155-3>
- Thór Jóhannesson, G. & Bærenholdt, J.O. (2020). *Actor-network theory*. In: Kobayashi, A. (ed.) *International Encyclopedia of Human Geography (Second Edition)*. Oxford: Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102295-5.10621-3>
- Thrift, N. (2008). *Non-representational theory: space, politics, affect*. Abingdon, UK: Routledge.
- Thuiwai Smith, L. (2012). *Decolonizing methodologies: research and indigenous peoples*. (2nd ed.), Zed Books.
- Toprak, M. A. (2012). Mekânsal planlama politikaları ve kentlerin sosyo-ekonomik durumu ışığında Türkiye'de "üniversiteleşme" süreci. *Ege Coğrafya Dergisi*, 21(2), 1-23.
- Uysal, A. & Güngör, Ş. (2016). Postyapısalcı ve ilişkisel coğrafyalarda bir tarz olarak temsil ötesi teori(ler). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 33, 73-81.
- Ünlü, M. & Yıldırım, S. (2017). Coğrafya dersi öğretim programına bir coğrafi beceri önerisi: mekânsal düşünme becerisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35, 13-20. <https://doi.org/10.14781/mcd.291018>
- Whatmore, S. (2006). Materialist returns: practising cultural geography in and for a morethan-human world. *Cultural Geographies* vol 13, issue 4, 600-609. <https://doi.org/10.1191/147.447.4006cgj377oa>
- Whatmore, S. (2002). *Hybrid geographies: natures cultures spaces bewildering spaces*. London, UK: SAGE Publications Ltd.
- Williams, N. (2020). *Non-representational theory*. In: "International Encyclopedia of Human Geography", Kobayashi, A. (ed), 2nd edition, Elsevier.
- Wolfe, C. (2010). *What is posthumanism?* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Yıldız, M. Z. & Alaeddinoğlu, F. (2007). Küreselleşme çağında değişen mekân algılamaları. *İcanas*, 38, 845-862.
- Yurdadön, P. (2022). Julia kristeva'da platonik mekân kavramı "chora", *Planlama*, 32(1), 38-46. <https://doi.org/10.14744/planlama.2021.03360>